

Петрула КОСТОВСКА

ФИГУРИТЕ НА МОНАСИТЕ ВО СВ. АРХАНГЕЛ МИХАИЛ, ВАРОШ: ПРИЛОГ КОН НИВНАТА ИДЕНТИФИКАЦИЈА

Најдолната зона на западниот травеј на манастирската црква Св. Архангел Михаил во Варош содржи четиринаесет монашки фигури во цел раст. Повеќето од овие монашки фигури се идентификувани преку сочуваните сигнатури или индивидуалните иконографски атрибути. Необичен е фактот што е избегнато претставувањето на најпрочуените и најпочитуваните претставници на монашкиот светителски ред, а наспроти тоа се насликани монашки индивидуи кои ретко наоѓаат свое место дури и во големи, монументални монашки ансамбли. Сметаме дека пресудна улога во изборот на одредените светители имал ктиторот, односно составувачот на сликаната програма, која веројатно, била под влијание на поетските канони на Јосиф Химнографот.

Долгогодишните опсежни конзерваторско-истражувачки работи врз архитектурата и живописот на црквата посветена на Архангел Михаил во Варош, започнати во 1964-65 година, придонесоа за откривање на целокупниот сочуван фреско-ансамбл од XIII век.¹ На западниот ѕид, северно од влезната врата, во најдолната зона е откриена ктиторска композиција.² Но и покрај делумно со-

чуваниот натпис, кој го идентификува ктиторот на црквата како Великиот Хартулариј на Западот Јован³, годината на живописување не е сочувана. Преку компаративна стилска анализа живописот во западниот травеј на Св. Архангел Михаил може да се датира во 1270 – 1280 г.⁴ Манастирската црква е еднокорабна градба составена од два дистинктивни одвоени травеи, чија просторност е омеѓена со остатоци од кршен ѕид.⁵ Црквата била

те работи во 1962 г. Б. Бабић, *Три грчка фреско натписа на ѕидовима црквава средњевоковног Прилепа из друге половине XIII век*, ЗЛУ, 5 (Споменица Радослава Грујића), Нови Сад 1969, 26-28; Д. Корнаков, *op. cit.*, 94-97.

³ Б. Бабић, *op. cit.*, 26, сл. 1, црт. 3; В. Ј. Ђурић, *Византиске фреске у Југославији*, Београд 1974, заб. 12; С. Коруновски, Е. Димитрова, *Византиска Македонија, Историја на уметноста на Македонија од IX до XV век*, Детска Радост, Скопје 2006, 145, сл. 76. Обидите да се идентификува овој световен великодостојник останаа безуспешни. Името на Јован не е последовно посведочено во историските извори. Постоеја обиди да се изедначи Великиот Хартулариј Јован со референдаријот и ѓакон на Охридската архиепископија. П. Миљковиќ-Пепек, *Живописот и прилепските зографи*, Прилеп и Прилепско низ историјата, кн. I, Од праисторијата до крајот на Првата светска војна, ИНИ, Прилеп 1971, 100-101. Оваа хипотеза е отфрлена како неоснована. Б. Бабић, *op. cit.*, 28; В. Ј. Ђурић, *op. cit.*, 16, заб. 12. За титулата *χαρτουλάριος* *Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. I, ed. by A. Kazhdan, Oxford 1991, 416.

⁴ Б. Бабић, *op. cit.*, 26-27; В. Ј. Ђурић, *op. cit.*, 16, заб. 12; С. Коруновски, Е. Димитрова, *op. cit.*, 144.

⁵ С. Коруновски, *Црковна архитектура во Македонија во XIII век*, Скопје 2000, дактилографиран докторски труд, 107. За констатациите на поранешните истражувачи на архитектурата на манастирската црква Св. Архангел Михаил дека источниот и западниот травеј се градени во различни временски фази. Ф. Меселел, *Стари српски споменици*, Споменица Јужне Србије, Скопље 1937, 384; В. Петковић, *Преглед цркве-*

¹ Д. Корнаков, *Конзерваторско-истражувачки радови на архитектури и живопису цркве св. Арханђела код Прилепа*, Зборник заштите споменика културе, књига XVIII, Београд 1967, 93-98. Пред 1964-65 г. беа видливи единствено по некој фрагмент или поединечна сцена. Д. Коцо, *Неколку нови податоци за средновековните споменици во Македонија*, Гласник на Музејско-конзерваторското друштво на НРМ, I, Скопје 1954, 14-15; П. Миљковиќ-Пепек, *Укажувања за еден циклус од сцени посветени на Св. Архангел во црквата "Св. Архангел" во с. Варош, Прилепско*, Гласник на Институтот за национална историја, 2, Скопје 1958, 239-245.

² Ктиторскиот портрет беше откриен при истражувачки-

оригинално покриена со две куполи поставени на високи тамбури, што се гледа и од моделот на градбата, кој во своите раце го држи ктиторот Јован,⁶ но чиј денешен изглед се должи на реконструкцијата при последните конзерваторски зафати врз објектот.⁷ Под подот на западниот травеј на црквата се откриени две простории кои се дел од супструктурата на црквата и чии градежни изведби се истовремени со црквата.⁸ Произлегува дека манастирската црква во основа била двоетажна градба, чија супструктура ја претставува долната црква, која веројатно служела како гробна капела со посебна дедикација. Остатоците од супструктура, во која се најдени остатоци од ктиторска композиција, припаѓаат на оваа гробна капела, најверојатно посветена на св. Никола, кој може да се идентификува со делумно сочуваниот архиепископ и кој во еден близок однос ги води кон седнатот на престол Христос⁹ трите ктиторски фигури облечени во богата патрициска одежда.¹⁰ Ориги-

них споменика кроз повесницу српског народа, Београд 1950, 265; А. Дероко, *Монуменална и декоративна архитектура у средњовековној Србији*, Београд 1953, 190; Д. Коцо, *op. cit.*, 11-15; Д. Корнаков, *op. cit.*, 94; П. Миљковиќ-Пепек, *Црковна архитектура*, Прилеп и Прилепско низ историјата, кн. I, Од праисторијата до крајот на Првата светска војна, ИНИ, Прилеп 1971, 94; К. Балабанов, А. Николовски, Д. Корнаков, *Споменици на културата на Македонија*, Скопје 1980, 174-178; Д. Корнаков, *Македонски манастири*, Скопје 1995, 27-234. Најновите истражувања, пак, со голема доза на остроумна опсервација покажуваат на истовременост на двете градежни фази. С. Коруновски, *op. cit.*, 119-120, 132-133.

⁶ Б. Бабиќ, *op. cit.*, 26, сл. 1, црт. 3; Д. Коцо, *op. cit.*, 13; С. Коруновски, *op. cit.*, 125-126, црт. 32.

⁷ Реконструкцијата на куполата е изведена во 1986 г. по опсежните и долгогодишни истражувачко-конзерваторски работи на споменикот. Б. Бабиќ, Д. Корнаков, М. Пренцов, *Записник бр. 08-532 од 24. 03.1981 г.*, Републички завод за заштита на спомениците на културата на Р. Македонија, цитирано според С. Коруновски, *op. cit.*, 127, заб. 231.

⁸ С. Коруновски, *op. cit.*, 128-133, сл. 49, 51-54, црт. 54.

⁹ П. Миљковиќ-Пепек, *Живописот и прилепските зографи*, 97.

¹⁰ Се поставува прашањето дали овие три фигури, чии земни останки веројатно биле згрижени во оваа капела, може да се идентификуваат со семејството на Големиот Хартулариј, во монашката схима Јован, или пак Јован бил последовен ктитор на манастирската црква во која го примил својот потстриг? Иако постојат малку докази да се поткрепи оваа теза, се чини дека фактот што Јован го држи моделот на црквата во своите раце, во рамките на ктиторскиот портрет, може да зборува во прилог на тезата за оригиналното Јованово ктиторство. Втор прилог е неговата титула која повлекува негова припадност кон владејачката воена или ад-

налните фрески од втората половина на XIII век се сочувани единствено на источниот олтарен ѕид и во западниот трапезест травеј, како и во веќе споменатата капела.

Од сочуваниот живопис во црквата може да се идентификуваат два циклуса и голем број поединечни светителски фигури во бисти и цел раст, како и две симболично-литургиски композиции.¹¹ Службата на св. отци во олтарската конха, проследена со неколку архиепископски бисти и св. ѓакони, ја творат целокупната сочувана оригинална програма на светилишниот простор.¹² Монуменалната Визија на св. Петар Александриски е втората симболична композиција, која зафаќа дел од најдолната зона на северниот ѕид и нејзината местоположба оддалечена од светилишниот простор е сосема невообичаена за овој вид симболична сцена.¹³ Во повисоките делови на западниот травеј се распоредени сцени од два циклуса. Втората, средишна зона ја зафаќаат пробрани сцени од Страдалниот циклус, меѓу кои Тајната вечера и Предавството на Јуда на јужниот ѕид, како и Судењето кај Пилат, Патот за Голгота и Симнувањето од крстот на западниот ѕид.¹⁴ Сцените, пак, од архангелскиот циклус ги заземаат највисоките партии на јужниот, западниот и северниот ѕид.¹⁵

министративна социјална структура и постоење на финансиски средства за комплетирање на еден ваков обемен и скап градежен зафат. S. Korunovski, E. Dimitrova, *Macédoine byzantine, Histoire de l'art macédonien du IXème au XIVème siècle*, Paris 2006, 94-96. Авторите се на мислење дека Архангел Михаил како еднокорабна двоетажна градба припаѓа на типологијата на фунерарни градби по примерот на Бачковскиот манастир, кои биле под влијание на архитектурата на православниот Кавказ. Тие ја формулираат хипотезата дека оваа црква е мавзолеј на големиот хартулариј Јован.

¹¹ П. Миљковиќ-Пепек, *Живописот на прилепските зографи*, 98; В. Ј. Ђуриќ, *op. cit.*, 16, заб. 12; С. Коруновски, Е. Димитрова, *op. cit.*, 145.

¹² *ibid*, 101.

¹³ П. Миљковиќ-Пепек, *Живописот на прилепските зографи*, 98; С. Коруновски, Е. Димитрова, *op. cit.*, 145.

¹⁴ Д. Корнаков, *op. cit.*, 93; П. Миљковиќ-Пепек, *Живописот и прилепските зографи*, 101; В. Ј. Ђуриќ, *op. cit.*, 16, заб. 12; С. Коруновски, Е. Димитрова, *op. cit.*, 144-145; А. Серафимова, *Сликарска Висока, Ремек-дела во Македонија (XI – XV век)*, изд. Лист, Скопје 2003, (формат: мултимедијално ЦД); П. Костовска, *Зидно сликарство Светог Николе у Вароши, код Прилепа*, Београд 1998, дактилографирана магистерска теза, 185, 193, 197, 209-210.

¹⁵ П. Миљковиќ-Пепек, *Укажувања за еден циклус од сцени посветени на Св. Архангел во црквата "Св. Архангел" во с. Варош, Прилепско*, Гласник на Институтот за национална историја 2, Скопје 1958, 239-245; В. Ј. Ђуриќ, *op. cit.*, 16, заб. 12; С. Кукијарис, *Две пред-*

Поединечни светителски бисти се нижат во тесна лента на јужниот и на северниот сид. На јужниот сид, почнувајќи од исток кон запад, се редат неколку маченички допојасја.¹⁶ Св. Талелеј, св. Самсон Гостопримец¹⁷ и карактеристичните физиономии на св. Козма и Дамјан Арапски се претставени во источната половина на јужниот сид. Во посебно одвоен простор над прозорецот, насликани како псевдо икона-диптих, повторно се претставени истоимените светители. Според физиономијата тоа е Азискиот пар.¹⁸ Во западната половина, пак, е претставена светителската тројка составена од ѓаконот Авдиј, св. Самона и св. Гуриј¹⁹ и св. Ро-

ставе чуда арханђела Михаила у манастиру Светих Арханђела у Прилепу, Зограф 12, Београд 1981, 54-58, посебно 56-57; Αρχιμ. Σ. Κουκίαρης, *Τα Θαυμάτια – Εμφανίσεις των αγγέλων και αρχαγγέλων στην βυζαντινή τέχνη των Βαλκανίων*, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα – Γιάννινα 1989, 61-62; С. Габелић, *Циклус арханђела у византијској уметности*, Београд 1991, 32; Е. Димитрова, *Архангелскиот циклус во ѓакониконот на црквата Свете Богородица во Матејче*, Културен живот, 2/96 (Скопје 1996), 46, 48-49; А. Серафимова, *Архангелскиот циклус во припратата на кучевшиките Свети Архангели*, Жива Антика 49, 1-2 год. Скопје 1999, 185-189; П. Костовска, *Непозната претстава од архангелскиот циклус во Манастирот Св. Архангел Михаил во Варош кај Прилеп*, Музеј на Македонија, Зборник средновековна уметност, 4, Скопје 2003, 7-21.

¹⁶ Над св. Талелеј, во подножјето на подлачието е насликан свет монах, кој е целосно уништен, а кој се препознава единствено по фрагментарно сочуваниот аналав украсен со дискретен крст.

¹⁷ Св. Самсон Гостопримец, во спомениците пред крајот на XIII век го среќаваме во ѓакониконот на Нерези во друштво на останатите св. врачи: Кузман и Дамјан и Кир и Јован, на јужниот сид од јужниот брод во Манастир и во Св. Ахилиј во Арилје. I. Sinkević, *The Church of St. Panteleimon at Nerezi: Architecture, Programme, Patronage*, Wiesbaden 2000, 46, fig. pls. 14, 15, figs. 33, 34, 35, XXXII, XXXIII; Д. Коцо – П. Миљковиќ - Пепек, *op. cit.*, 83, Сх. III, 12, сл. 102; Д. Војводић, *Зидно сликарство цркве Светог Ахилија*, Београд 2005, 84, 86, 165, сх. 1-2/28.

¹⁸ В. Ј. Ђурић, *op. cit.*, 16, заб. 12; П. Костовска, *Зидно сликарство Светог Николе*, 304. Арапскиот пар св. Козма и Дамјан, кои се прославуваат на 17 октомври, може лесно да се идентификува по карактеристичните шамии. Вториот пар светители можеме да ги идентификуваме според атрибутите што ги држат во своите раце, односно ланцетите и ротулусот и кожената футрола, по кои ги препознаваме Козма и Дамјан од Азија, кои единствено не го завршиле животот со маченичка смрт. М. Марковић, *Појединачне фигури светитеља у наосу и параклисима*, Зидно сликарство Манастира Дечана, Грађа и студије, Београд 1995, 251.

¹⁹ Во спомениците до пред крајот на XIII век, претстави на тројцата светители среќаваме во кападокиските црк-

ман.²⁰ На северниот сид се сочувани шест маченички допојасја²¹, од кои, од денес видливите, единствено четвртото има делумно сочувана сигнатура (O A) ΓΙΟΣ ΑΥ<...>ΝΙΟΣ и може со голема резерва да се именува како св. Авксентиј.

Најдолната зона на поголемиот дел од трите сида ја зафаќаат стоечки фигури на монаси.²² Сите се идентично облечени во туники, во алтернирачки, светли, комплементарни тонови, кои се движат од светлорозова до светломаслинеста боја, аналабос, наместа украсен со ситни црни крстови и подврзан со тенка врвца околу појасот и идентични темноконстенливи мандии, подврзани под брадата со јазол. Некои од св. монаси држат крстови и одвиени свитоци со пригодни морализаторски текстови, а останатите се прикажани со завиени свитоци придржувани со обете раце.

Низата стоечки светителски фигури во првата зона на јужниот сид започнува со св. Никола во цел раст, во архиерејска одежда, со бледорозов фелон и епитрахил, омофор, епигонатион и епиманикии. Со десната благословува, а со левата држи затворен кодекс. Овој светител се карактеризира со својата вообичаена иконографија: куса бела коса, високо чело со нагласени залистоци и куса кадрава брада. Сигнатурата O A ΓΙΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ<...> несомнено ја потврдува идентификацијата. Во голем број споменици на територијата на Македонија, почнувајќи од XII и XIII век се востановува една традиција на претставување на св. Никола и не само како светител патрон. Најчесто тој е предводник на одделни светителски групи, пред сè свети војници, во првата зона на јужниот или на северниот сид, во непосредна бли-

ви Ала Килисе во Белисрма, Св. Теодор (Тагар) во Јесилџоз и Св. Ѓорѓи во Ачиксарај, како и во католиконот на Дафни, во Св. Врачи во Костур и Богородичиниот параклис во манастирот Св. Јован Богослов на Патмос, како и во Богородица Аракиотиса во Лагудера, на Кипар. С. Jolivet-Lévy, *Les églises byzantines de Cappadoce: Le programme iconographique de l'abside et de ses abords*, Paris, 1991, 214, 225-226; E. Diez – O. Demus, *op. cit.*, No. 23-25, fig. 79; Σ. Πελεκανίδης, Μ. Χατζιδάκις, *Καστορία*, Αθήνα 1984, 24-25.; I. Kollias, *Patmos*, Athens, 1986, 14-15; S. Sophocleus, *Panagia Arakiotissa, Lagoudera, Cyprus*, Nicosia 1998, Nos 62-64. Оваа светителска тројка се прославува на 15 ноември. *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae, Propylaeum ad Acta Sanctorum*, ed. H. Delehaye, Bruxelles 1902, 225-226.

²⁰ P. Kostovska, *The image of saint Romanus as soldier and his role in the program of the Church of St. Nicholas near Prilep*, Balcanoslavica, 28-29, Prilep 2001, 163-174.

²¹ Според расположливиот простор, најверојатно тука биле претставени уште две или три денес уништени бисти.

²² В. Ј. Ђурић, *op. cit.*, 16, заб. 12.

зина на олтарните прегради.²³ Во западниот травеј на манастирската црква проминентноста на св. Никола веројатно е во функција на секундарен патрон, дедикација поврзана со супструктурната капела.

Веднаш до св. Никола е насликан Св. Стефан Нови, Ο Α(ΓΙΟΣ) ΣΤΕΦΑ(ΝΟΣ) Ο ΝΕ(ΟΣ), кој е претставен во темнокостенлива монашка мандија. Мајсторот доловил извонреден портрет на средовечен човек со исклучително изразителен лик и строг, дискретно намуртен поглед. Тој има костенлива брановидна коса и костенлива, куса, конусна брада обликувана со извонредно прецизно извлечени паралелни снопови. Во десната рака држи двојна икона (диптих), сега исклучително оштетена, но која веројатно оригинално содржела икони на Христос и Богородица. Во левата рака држи отворен свиток со испишан грчки текст. Текстот на неговиот свиток е многу истриен и наместа нечитлив, но компаративната анализа покажува дека тука е испишан цитатот кој често се појавува на свитоците на св. Стефан Нови, како на пример во Манастир “† ἐν <τις> οὐ προσκύνει τὸν κ(ύριον) ν ἡμ(ῶν) Ἰ(ησοῦ)ν Χ(ριστό)ν [καὶ τὴν ἀχράντων αὐτοῦ μήτερα] ἐν εἰκ(όνη) περιγράφω <έστο> ἀνόθε(ος)”, каде што тој, исто така, е насликан со тешко оштетен диптих.²⁴

Поствизантиската Ерминија на Дионисиј од Фурна го опишува Св. Стефан како млад човек со остра брада.²⁵ Најраните претстави не покажуваат некоја конзистентност во иконографијата на неговиот портрет, но набргу се создава еден во-

сл. 1 Св. Стефан Нови

²³ Г. Бабиќ, *О живописаном украсу олтарских преграда*, ЗЛУ 11, Нови Сад 75, 8-36; Ц. Грозданов, *Охридско јидно сликарство во XIV век*, Охрид 1980, 39-40, 171; S. Tomeković, *Les repercussions du choix du saint patron sur le programme iconographique des eglises du 12e siècle en Macedoine et dans le Peloponnese*, Зограф, 12, 1981, 25 – 42.

²⁴ P. Kostovska, “Reaching for Paradise” - *The Program of the North Aisle of the Church of St. Nicholas in Manastir, Mariovo*, КН, 28 - 29 (2002-2003), Скопје 2004, 68; Св. Стефан Нови со диптих е претставен во менологот од Париската национална библиотека (Paris gr. 580), во Теодоровиот Псалтир, (Add. MS 19352) и во Богородичината црква во Студеница. D. Mouriki, *The Mosaics of Nea Moni on Chios*, Athens 1985, 156-158; M. Maletić (ed.), *Studenica*, Belgrade 1968, fig.78. Во минијатурното сликарство најчесто е прикажан во сцените на мачење или на смртна постела, како на пример во илуминираните ракописи Vat. gr. 1156, fol. 269r, Синајски хексаптих, Охон Bodlea. f.1, fol 18v и во менологот од Дечани. D. Mouriki, *op. cit.*, 156-158.

²⁵ Διονύσιου τοῦ ἐκ Φούρνα, *Ἑρμενεῖα τῆς ζωγραφικῆς τέχνης*, Α. Παπαδόπουλου-Κεραμέως, ἐν Πετρούπολει 1909, 163, 294. M. Медић, *Стари сликарски приручници*, II, Београд 2002, 548, III, Београд 2005, 417.

едначен иконографски тип што наликува на св. Лука Стириот.²⁶ Една од најраните претстави на Св. Стефан е онаа од минијатурата на неговото мачеништво во прочуениот Менолог на Василиј II во Ватиканската библиотека Vat. gr. 1613, fol. 210.²⁷ Во монументалната уметност св. Стефан Нови се појавува рано во двата големи репрезенти на престолничките мозаички ателјеа Св. Лука на Фокида и Неа Мони.²⁸ Нешто подоцна, почнувајќи од XII век, Св. Стефан Нови е честа појава во монашките завештанија, како на пример во Испосницата на Св. Неофит во Пафос, на Кипар, во

²⁶ *Ἑρμενεῖα*, 294.

²⁷ *Il Menologio di Basilio II, Cod. Vaticano greco 1613*, II, Tavole, Torino 1907, 210.

²⁸ E. Diez and O. Demus, *Byzantine Mosaics in Greece*, Hosios Lucas and Daphni, Harvard University Press, Cambridge, MA 1931, No. 79; C. L. Connor, *Art and Miracles in Medieval Byzantium. The Crypt at Hosios Loukas and its Frescoes*, Princeton University Press 1991, 27, note 147; D. Mouriki, *op. cit.*, 157.

Бачково, во Богородичината црква во Студеница, во Манастир, во Св. Богородица Перивлепта во Охрид или во Св. Ѓорѓи во с. Оморфи Еклисија (Галишта) кај Костур.²⁹

Св. Стефан Нови бил познат поборник за иконофилската кауза, поради што маченички настрадал за време на владеењето на императорот Константин V. Родум од Константинопол, скоро целиот живот го поминал најпрво како млад искушеник, потоа како монах и најпосле како игумен на Манастирот посветен на Св. Авксентиј во гората Оксиа, во Витинија, недалеку од Халкедон. Бил гласен заговорник и почитувач на иконите и поради тоа бил затворан и прогонуван. Доминантната улога која Стефан Нови ја имал во иконокластичката контроверза во која тој сесрдно го поддржувал правото на ликовно (иконично) претставување на Божјиот син е факт што е дополнително нагласен преку атрибутот со кој по правило е претставуван скоро без исклучок. Тој се слави на 28 ноември, а неговиот синаксис се одвива во неговиот мартитиум во Конста.³⁰

До Св. Стефан Нови насликан е монах во цел раст, со идентична мандија како претходниот монах. Лицето е многу оштетено и не нуди можност за поопсежна анализа, а современиот дрвен *Аналогион*, го покрива поголемиот дел од телото, при што е осложнетата сеопфатната анализа на оваа монашка фигура. Поголемиот дел од лицето, косата и кусата конусна светло костенлива брада која го краси долниот дел на лицето, како и маслинесто зелената кукулка која лежи на неговите раменици се резултат на подоцнежна преслика или скорешен конзерваторски зафат. Во десната рака се чини држел крст, а во левата држи одвиен свиток со скоро потполно истриен натпис. Лево и десно

сл. 2 Непознат монах, јужен ѕид

од ореолот видливи се делумни остатоци од сигнатурата која е многу слабо читлива и не дозволува по конкретна идентификација на светителот. Во продолжение на оваа монашка фигура ѕидот е перфориран со прозорец. Прозорското окно е длабоко и нуди релативно податна површина за сликање. На јужниот ѕид од овој допрозорник е насликан пустиникот Св. Онуфриј О АΓΙΟΣ <O>ΝΟΥΦΡΙΟ(С). Поради димензиите на овој простор, фигурата на св. Онуфриј е со намалени димензии. Тој е насликан како стар, испостен човек, со долга уредна коса, зачешлана на патец по средината, чии негувани прамени паѓаат на неговите рамења, и долга, конусно обликувана брада. Централниот дел од лицето е целосно уништено. Телото му е обраснато со влакна, а перизома составена од густе лисја ги крие срамните делови од неговото тело.³¹ Тој е претставен во став на *оранс* со обете дланки испружени кон верникот. Според традицијата, пустиножителот Онуфриј живеел во IV век, како испосник во Египетската пустина. Тој го напуштил кеновитскиот манастир во близина на Теба за да се посвети на еремитскиот живот. Еремитите, односно “жителите на пустината” или оние кои се посветени на тишината и осаменоста, се нарекуваат уште и анахорети.³² Овие луѓе, кои го напуштиле родното место, семејството, општеството, се посветиле на осаменички живот. Онуфриј, кој бил образован пра-

²⁹ C. Mango and E. J. W. Hawkins, *The Hermitage of St. Neophytos and its Wall Painting*, DOP 20, (1966), 156-157, fig. 40; E. Бакалова, *Бачковска костница*, София 1977, 96, сл. 77; M. Maletić (ed.), *op. cit.*, fig. 78; P. Kostovska, “*Reaching for Paradise*”, 68-69, fig. 1, sch. I, 2; П. Миљковиќ-Пепек, *Делото на зографите Мухало и Еутихиј*, Скопје 1967, 49, заб. 206; E. G. Stikas, *Une eglise des Paleologues aux environs de Castoria*, BZ 51, (1958), 105, pl. VII, fig. 8.

³⁰ *Synaxarium EC*, 261-263. Името Конста се однесува на делот од престолнината што се спомнува во Житието на Св. Стефан, каде што се говори за престолничкиот кварт во кој живееле неговите родители, а кој Пол Магдалино го идентификува со делот од градот меѓу форумите на Константин и на Теодосиј, во близина на самата Меса, односно централната сообраќајна артерија. P. Magdalino, *Aristocratic Oikoi in the Tenth and Eleventh Regions of Constantinople*, *Byzantine Constantinople: Monuments, Topography and Everyday Life*, Brill 2001, 65-66.

³¹ *Ἐρμηνεία*, 165. M. Медић, *op. cit.*, II, 550, III, 421.

³² <http://www.newadvent.org/cathen/07280a.htm>

вник, се повлекол во пустината далеку од луѓето и таму егзистирал 60-70 години во целосна самотија, хранејќи се со бобинки и заштитувајќи го телото единствено со лисја. Православната екумена го прославува на 12 јуни.³³

Претстави на св. Онуфриј среќаваме во многубројни споменици, а забележително е неговото присуство во непосредна близина на варошкиот манастир и од истиот период во Св. Димитриј во Варош и во Св. Никола во Манастир.³⁴ Една од најраните репрезентации на св. Онуфриј во монументалното сликарство е неговата фигура покрај св. Јован Крстител на јужниот ѕид од светилишниот простор во Богородица Халкеон во Солун.³⁵ На синајската икона диптих, која е дел од рајска порта (XI и XII век), Онуфриј е насликан во долниот дел, помеѓу св. Сава, св. Јован Дамаскин и Ефрем Сириј.³⁶ Во XII век овој прославен пустиножител е насликан во Курбиново и во Богородица Форбиотиса во Асину (1105/6).³⁷ Повеќе од еден век подоцна, во XIII век, го среќаваме на западниот ѕид од нартексот во Милешева, а нешто подоцна и во ексонартексот на Богородица Кубелидики во Костур (1250/60) и во Св. Никола во Гераки (крајот на XIII век).³⁸ Во XIV век, пак, како псевдо-фреско-икона фигурира на јужниот ѕид од ѓакониконот во Календерхане Џамија во Истанбул и на катот на припратата во Св. Софија, Охрид (1346-1350).³⁹

На останатиот дел од јужниот ѕид се насликани четири стоечки монашки индивидуи. Низот го започнува фигурата на средовечен монах, со многу куса темна коса, која му ги открива ушите и куса заоблена брада. Лицето е целосно уништено и не дозволува анализа. Во десната рака држи крст во

сл. 3 Св. Онуфриј

висина на градите, а во левата одвиен свиток испишан со грчки текст, од кои денес се сочувани единствено неколку слабо читливи црни букви во третиот и четвртиот ред. Остатоците од сигнатурата Μ(Α)ΞΙΜΟ(С) Ω(Μ)ΟΛΟΓΙΤΙС овој монах го идентификуваат како св. Максим Исповедник.

Св. Максим Исповедник бил еден од најпознатите и најпочитуваните византиски монаси и теолози. Тој бил роден во 581 г. во Константинопол, во благородничко семејството и од млада возраст бил подготвуван за чиновничка кариера на дворот на императорот Хераклиј.⁴⁰ Околу 615 г. го напуштил световниот живот и се повлекол во манастир, најпрво во Хрисопол, на брегот на Босфор, во Мала Азија, а подоцна и во Картагена, во Северна Африка. Во Картагена, под влијание на патријархот Софрониј Ерусалимски започнал да ја развива својата теолошка мисла, поттикната од неоплатонизмот и христијанските списи

³³ *Synaxarium EC*, 745-746; <http://www.svetosavlje.org/biblioteka/avajustin/zitijasvetih/ZitijaSvetih0612.htm>

³⁴ В. Ристиќ, *Црква Св. Димитрија у Прилепу*, Синтеза X, 3-4, Багдала, Крушевац 1979, 209-210, црт. 3, Т. 19; Д. Коцо-П. Милковиќ-Пепек, *op. cit.*, 70-71, Сх. I, 92, сл. 85.

³⁵ А. Τσιτουρίδου, *Η Παναγία των Χαλκίων*, Θεσσαλονίκη 1975, 42.

³⁶ Γ. και Μ. Σοτηρίου, *Εικόνες της Μονής Σιναι*, Αθίναи 1956, Т. I, еικ. 62, 63, 77-78.

³⁷ Ц. Грозданов – Л. Хадерман-Мисгвиш, *Курбиново*, Скопје 1991, сл. 29; A and J. A. Stylianou, *The painted churches of Cyprus*, London 1985, 184, No 43.

³⁸ Б. Живковић, *Милешева*, Београд 1992, 42/8; Χ. Μαυροπούλου-Τσιούμη, *Οι τοιχογραφίες του 13ου αιώνα στην Κομπελίδικη της Καστοριάς*, Θεσσαλονίκη 1973, Πιν. 65; Ν. Κ. Μουτσόπουλος - Γ. Δημητροκαλλής, *Γεράκι*, Θεσσαλονίκη 1981, еικ. 101.

³⁹ С. L. Striner and Y. Dogan Kuban, *Work at the Kalendarhane Camii in Istanbul: Second preliminary Report*, DOP 22 (1968), 190; Ц. Грозданов, *Охридско ѕидно сликарство*, 76.

⁴⁰ *Житија Светих, Месец Јануар (21)*, архимандрит Јустин Поповић, Ваљево 1991², 650, 674; <http://www.svetosavlje.org/biblioteka/avajustin/zitijasvetih/ZitijaSvetih0121.htm>

сл. 4 Св. Максим Исповедник и св. Сисој

на Дионисиј Ареопагит и Григориј Ниски.⁴¹ Св. Максим настапувал како отворен и лут противник на монотелитизмот, кој иако санкциониран на халкедонскиот Васеленски собор уште во далечната 451 г., во VII век бил јавно поддржуван од императорот Хераклиј и цариградските патријарси Сергиј и Пир.⁴² Поради својата длабока верба во двојната, и божја и човечка, Христова природа, Максим бил крвнички измачуван и прогонет во Схимар, на Кавказ (денес во Грузија), каде што и умрел во 662 г. Св. Максим бил плодотворен автор, составувач на мноштво полемички текстови и длабоко контемплативни творби. Неговите многубројни аскетски списи, меѓу кои дијалогот помеѓу игуменот и младиот монах за духовното, нашле свој одраз во манастирските заедници ширум православниот исток. Учењето на св. Максим проповеда дека единствено преку Овоплотувањето Бог постигнува единството со човештвото, а преку секојдневно практикување на совршенство и мисловност, човек постигнува единство со

⁴¹ <http://www.newadvent.org/cathen/10078b.htm>

⁴² G. Berthold, *Maximus Confessor*, Encyclopedia of Early Christianity, New York, Garland, 1997.

Бога.⁴³ Во православната црква св. Максим Исповедник се прославува двапати: на 21 јануари и на 13 август.⁴⁴

Една од најраните претстави на Максим е онаа во медалјон помеѓу претставите на свв. Теоктист и Доротеј, во југозападниот травеј на криптата во Св. Лука на Фокида⁴⁵, како и неговото мозаично допојасје, во медалјон, во Неа Мони на Хиос, каде што иконографијата на средовечен човек, со куса темна коса што завршува во густе шишки до средината на челото и средно долга, темна конусна брада, во целост се совпаѓа со онаа на Максим во Св. Архангел.⁴⁶ За разлика од иконографијата на средовечен човек искористена кај ликовите на св. Максим во Неа Мони и Варош, иконографот на овој светител во Протатон користел предлошки што го квалификуваат овој светител како ќелав старец со кусо перче на темето и не многу долга, бела брада.⁴⁷ Св. Максим, без епитетот Исповедник е насликан како стоечка фигура во првата зона на нартексот во Дечани, каде што на западниот ѕид на јужниот брод, веднаш до Јоасаф и Варлаам, тој е претставен како монах во туника, мандија и аналав. Главата му е доста оштетена, но се чини бил прокелав, со високо чело, со по некој прамен коса и седа брада.⁴⁸

⁴³ J. Chapman, *St. Maximus of Constantinople*, The Catholic Encyclopedia, Vol. 10, New York: Robert Appleton Company, 1911.

⁴⁴ *Synaxarion EP*, 409-411, 887-890; J-P. Migne, *Patrologia Graeca, Cursus Completus*, 40, 206.

⁴⁵ E. Diez and O. Demus, *op. cit.*, No 90; A. Skawran, *The Development of Middle Byzantine Fresco Painting in Greece*, Pretoria 1982, 157.

⁴⁶ http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Maximus_the_Confessor_%28mosaic%29.jpg

⁴⁷ *Ερμενεῖα*, 165, 293; М. Медић, *op. cit.*, II, 548, III, 416.

Иконографскиот тип на св. Максим како старец наоѓа свој предвесник на фреската каде што стоечката фигура на Максим со епитет Омологит е насликана заедно со Јован Дамаскин, во црквата на Светиот Крст во Ерусалим, чии фрески биле обновени од страна на прочуениот грузиски поет Шота Руставели, кон крајот на XII и почетокот на XIII век. http://www.music-lovers.co.il/russia/miscellaneous_files/misc_pics/rustaveli_fresco.jpg

⁴⁸ В. Милановић, *Програм живописа у припрати*, Зидно сликарство манастира Дечана. Граѓа и студије, Београд 1995, 370-371, црт. IX, 23. Милановиќ нагласува дека тој држи свиток што упатува порака до монасите за смирување или помирување. *ibid*, заб. 45; Максим Исповедник е насликан како главен протагонист во сцената на неговото мачеништво и во рамките на менологот

сл. 5 Св. Јован Кусиот

До св. Максим е насликан стамен старец во цел раст, со десната нога дискретно исфрлена во контрапост. И неговото лице е уништено, но видлива е куса бела коса, која, судејќи според извонредната профилација на десната рака, веројатно заокружувала едно елегантно лице. Неговата бела брада е решена во повеќе куси кадрици, кои нежно го дефинираат лицето. Со обеете раце во висина на градите држи затворен свиток, цврсто врзан со тенка, кожена лента. Овој монах е сигниран како Ο ΑΓΙΟΣ ΣΙΣΟΙΣ, што го идентификува како св. Сисој Велики, познат аскет од Египет.

Св. Сисој Велики живеел во IV век во пустината Скетес или Нитрија (Wadi el Natrun), во Египет.

во Дечани, во четвртата зона на западниот ѕид на средишниот брод. С. Кесић-Ристиќ - Д. Војводић, *Менолог*, Зидно сликарство манастира Дечана. Граѓа и студије, Београд 1995, 395, заб. 145. Во менолошките циклуси во монументалното сликарство Св. Максим се среќава и во Старо Нагоричино, Велико Трново и Трескавец. П. Мијовић, *Менолог*, Београд 1973, 273, 257, 307.

По смртта на св. Антониј, се населил во неговата испосница – пештера. Поминуваќи повеќе од 60 години во египетската пустина, Сисој постигнал голема духовна чистота. Се тврди дека св. Сисој поседувал моќ на исцелување и ослободување од духови. Пред смртта, во 429 г., исполнето со блаженство, неговото лице зрачело со силна светлина, како молња, и било проследено со допадлива миризба. Синаксарот на Великата Црква го слави на 6 јули.⁴⁹

Св. Сисој е на двапати претставен во Св. Лука на Фокида, еднаш во мозаичната декорација во наосот, а вторпат во фрескотехника во криптата.⁵⁰ И во мозаичниот медалјон⁵¹ и во криптата⁵² тој е претставен како старец со бела коса и брада, што не ја следи предлошката на ќелав старец што ја препорачува Ерминијата на Дионисиј од Фурна.⁵³ До св. Сисој, е насликан стоечки монах сигниран како Ο ΑΓΙΟΣ ΙΩ(ΑΝΝΙΣ) Ο ΚΟΛΟΒΟΣ, што го идентификува како св. Јован Кусиот. Тој е претставен како старец со аскетско лице, бела, куса, брановидна коса што завршува над ушите. За разлика од претходните монаси, лицето на св. Јован е нешто подобро сочувано. Него го краси долг, тесен нос, кој се шири и го дефинира средишниот дел на лицето. Румената месеста уста е видлива меѓу густите мустаќи и брадата. Челото е збрчкано, а лицето е испиено со нагласени јаболкници. Побеланата брада е решена во неколку убаво обликувани прамени, кои завршуваат со карактеристични спирални кадрици.⁵⁴ И Јован, како и Сисој до него, со обеете раце држи затворен свиток.

Св. Јован Кусиот бил египетски монах надалеку познат по својата понизност и послушност. Роден во сиромашно семејството во градот Баста околу 339 г., тој уште на осумгодишна возраст станал ученик на св. Пимен и добар пријател на св. Пасиј. Во манастир во пустината Скетес поминал долги години во строг пост и молитви. Тука стекнал голем број ученици и следбеници, меѓу кои и св. Арсениј Велики. Во пустината Скетес основал манастир околу “дрвото на послушност”, кое самиот го посадил и негувал под надзор на својот стар учител Пимен. Починал на 65-го-

⁴⁹ *Synaxarium EC*, 801.

⁵⁰ E. Diez and O. Demus, *op. cit.*, 91; C. L. Connor, *op. cit.*, 24-25.

⁵¹ C. L. Connor, *op. cit.*, 25.

⁵² *ibid*, fig. 38.

⁵³ *Ερμενεῖα*, 165, 294; М. Медић, *op. cit.*, III, 422-423.

Се чини дека претставите на св. Сисој доживуваат процут во поствизантискиот период кога тој станува главен протагонист во сцената Св. Сисој на гробот на Александар Велики, која е популарна на Св. Гора и во Русија.

⁵⁴ *Ερμενεῖα*, 165, 294; М. Медић, *op. cit.*, II, 550, III, 423.

сл. 6 Св. Стефан Саваит

дишна возраст, околу 405 г. на Планината Козлим, во близина на Црвеното Море.⁵⁵ Во синаксарот на константинополската Црква св. Јован Коловос се слави на 9 ноември.⁵⁶

Последниот во низата монаси на јужниот сид е насликан на многу сличен начин како и другите монаси. Облечен е во окерно-портокалова туника и наметнат со костенлива мандија, под која се гледа бел аналав.⁵⁷ Неговото лице е испиено, нагласено аскетско. Косата е куса, бела и ги открива ушите, а по средината на збрчканото чело завршува со

⁵⁵ <http://www.westsrbdio.org/prolog/my.html?month=November&day=9&Go.x=11&Go.y=10>

⁵⁶ *Synaxarium EC*, 208:57; <http://www.svetosavlje.org/biblioteka/avajustin/zitijasvetih/ZitijaSvetih1109.htm>

⁵⁷ Аналав е парче ткаенина кое великосхимникот го носи над хитонот, а под мандијата, и кое крстовидно се врзува врз плеките, рбетот и градите, а ја поседува симболиката на Христовото распятие. Понекогаш аналавот се врзува со тенки врвци или ленти, за да не им пречи на монасите при работа. <http://www.pravenc.ru/text/114692.html>

две кадрици. Носот, устата и мустаките се изведени на идентичен начин како кај Јован Кусиот, но за разлика од претходниот монах, брадата е конусно решена во четири тенки, негувани прамени што се спојуваат на врвот.⁵⁸ И тој со обете раце држи дијагонално насликан завиен свиток. Овој преподобен отец е сигниран како Ο ΑΓ(ΙΟΥ) ΣΤΕΦΑΝΟΣ Ο ΣΑΒΑΙΤΗΣ.

Постојат двајца светители со апелатив Стефан Саваит. Обајцата се монаси и обајцата биле подвижници во прочуениот палестински манастир Св. Сава (Мар Саба), по што го добиле и својот епитет. Едниот св. Стефан Саваит се прославува на 13 јули, а другиот на 28 октомври.⁵⁹ Св. Стефан Саваит што се прославува на 28 октомври бил познат составувач на мноштво канони.⁶⁰ Тој се замонашил многу млад и го поминал целиот свој живот во манастирот на св. Сава Осветениот, во близина на Витлеем. Од тамошните манастирски отци се научил на доблести и подвижничко дејствување. Со воздржување, испоснички труд и силни напори ги умртвил страстите на душата и телото и од Бога бил награден со благодатта на чудотворение. Со помош на молитвите го изгонува гаволот, ги оздравува болните и ги скротува дивите ѕверови. Тој бил познат и како писател на многубројни канони, но и на опширната историја на

преподобните отци од Светосавскиот манастир убиени од Сарацените. Се упокоил во 840 г.⁶¹ Вториот св. Стефан Саваит, кој се слави на 13 јули, бил познат како внук на св. Јован Дамаскин. Тој бил роден во 725 г. и како десетогодишно момче станал искушеник во манастирот на Св. Сава Осветениот. Целокупниот свој живот, до самата смрт во 794 г. св. Стефан ја поминал во оваа заедница, често во самата Лавра, а понекогаш како осамен испосник во пустина. Св. Стефан, како и неговиот подоцне-

⁵⁸ Физиономијата на овој светител не одговара со описот што го дава Ерминијата за св. Стефан Саваит, кој е опишан како млад со шпицеста брада и кој се слави на 13 јули. *Ερμενεΐα*, 166, 294; М. Медић, *op. cit.*, II, 551, III, 422-423.

⁵⁹ *Synaxarium EC*, 170; *ibid*, 817:51. Синаксарот обајцата светители ги квалификува како внуци на Јован Дамаскин.

⁶⁰ <http://www.svetosavlje.org/biblioteka/prolog/index.php?m=10&d=28&a=1&date=10-2011>

⁶¹ http://www.pravoslavieto.com/life/10.28_sv_Stefan_Sinait; htm; <http://manastir.narod.ru/Oct/Oct28.htm>

сл. 7 Св. Арсениј Нови

жен истоименик бил познат по исцеленијата и чудотворните дела, но и како претскажувач на иднината. Неговото житие било составено од неговиот ученик Леонтиј.⁶²

Во најдолната зона од јужниот сегмент од западниот сид се насликани двајца св. монаси, кои се со помали димензии од претходните монаси, бидејќи западниот сид дополнително инкорпорирал уште две зони, во кои се вклучени сцени од Страдањата и Архангелскиот циклус. И овие две монашки фигури ја повторуваат облеката на претходните свети монаси, носејќи идентична темнокостенлива мандија, туника и дискретно видлив аналав.

Првиот од југ е насликан како старец со куса бела коса, која внимателно зачешлана, во кусо перче паѓа на челото. Брадата е нежно обликувана во повеќе снопови и лежи врз градите, одвојувајќи се во два крака. Лицето е целосно уништено. Видливи се единствено високото чело и врвот на убаво формираното десно уво. Во десната рака држи крст, а со левата одвиен свиток чиј текст не е веќе видлив. Лево и десно од ореолот е сочуваната сигнатура О АГ(ИОС) АРСЕНИОС О НЕО(С), која ни го открива

⁶² Св. Димитри Ростовски, *Житија Святых*, Кн. IV, 1705. Александар Каждан смета дека се работи за иста личност, цитирајќи ја напомената од Леонтиј составувачот на житието на св. Стефан од Дамаск, кој нагласува дека неговиот учител го напишал Мартириумот на 20-те монаси убиени од Арапите, кој традиционално му се припишува на постариот светител. *ODB*, Vol. I, 1954-1955.

⁶³ Ерминијата на Дионисиј од Фурна воопшто не го споменува овој монах, но Ерминијата на семејството Зографски од Велес, која датира од 1728 г. св. Арсениј Нови го вбројува во групата Поети и го опишува како светител со дискретна брада. М. Медић, *op. cit.*, II, 553.

името на овој монах како св. Арсениј Нови.⁶³

Овој малку познат монах⁶⁴, кој не фигурира во списокот светители што ги слави Синаксариумот на Великата црква, сепак се среќава во еден од многубројните канони (No 153) посветени на светителите, а составени од Јосиф Поет. Талентираниот и плоден химнограф компонирал стихови за светителот кој веројатно бил негов современик, но за кого, за жал немаме подетални податоци од подоцнежните православни календари.⁶⁵

До св. Арсениј е насликан непознат монах О (АГ(ИОС) <...ЕПЕ...>, кој е претставен на идентичен начин како и Арсениј, па дури и оштетувањата на лицето се поклопуваат до тој степен, што и кај овој неидентификуван монах се видливи единствено темето, челото, десното уво и долниот дел од брадата. Единствена забележителна разлика што ги одликува овие две фигури е обликот на брадата, која кај вториот монах завршува лепезасто. За жал, ниту иконографијата, ниту остатоците од сигнатура, ниту развиениот свиток со истриен натпис не нудат индикации за идентификување на оваа монашка личност.

Површината на најниската зона, на западниот сид, лево од влезната врата, врамена во црвена рамка е зафатена од стоечката фигура на монах, облечен во идентична облека како и претходно опишаните светителски фигури, која се состои од светлорозова туника, темнокафена мандија и

⁶⁴ Постои незначителна можност овој светител да бил заменет со нешто попознатиот Св. Арсениј од Латрос, кој се прославувал на 13 декември, но се чини и овој монах се претставувал со помлада физиономија и оштра брада. Во иконописниот прирачник на С. Т. Большаков, од XVIII век, под 13 декември стои: “Преподобниот наш отец Арсениј од Латрос, со брада и лик како Сергиј”. *Подлинник иконописный*, изд. С. Т. Большаков, ред. А. И. Успенский. Москва 1903, 1998 reprint, 56; *Православная энциклопедия*, Москва 1972, т. 2, 504-505; *Synaxarium EC*, 305-306:52.

⁶⁵ N. Patterson-Ševčenko, *Canon and calendar: the role of a ninth-century hymnographer in shaping the celebration of the saints*, *Byzantium in the Ninth Century: Dead or Alive?*, Papers from the Thirtieth Spring Symposium of Byzantine Studies, Birmingham, March 1996, ed. by L. Brubaker, Ashgate Variorum 1998, 107-108, note 22.

син аналав и кукулка, но со една забележителна разлика. Оваа монашка фигура со обе раце држи насликан модел на црква што ја приложува во завет кон Бога, кој е визуелизиран како рака во благослов што извира од сегментот небо во горниот десен агол на композицијата. Лицето на ктиторот е во целост оштетено, но делумно истриениот ктиторски натпис ни го открива името Јован.⁶⁶ Уште еден дополнителен факт му дава историска тежина на овој ликовен извор, а тоа е реалистично прикажаниот модел на манастирската црква.⁶⁷

Во првата зона на северниот ѕид, низата монашки фигури во цел раст започнува со неидентификуван монах од чија сигнатура се сочувало единствено О АΓΙΟΣ.⁶⁸ Придушената палета од златно-окерни, темнокафени и сиво-сини тонови ја доминираат оваа маркантна индивидуа. Неговото лице е прекрасно доловена физиономија на старец. Кусата бела коса ги открива ушите и го врамува високото чело, кое се истакнува со високи залистоци. Исприениот лик зрачи со духовеност, која е подвлечена преку нагласените јагодици. Долгиот, силно извлечен нос завршува со широки носници што му даваат одредена строгост на ликот. Мустаките и брадата се внимателно обликувани во неколку куси прамени врз база на колористичкиот принцип. Во десната рака држи едноставен шестокрак крст, а со левата развиен свиток испишан со текст: †ΞΡΗ ΓΙΝΟΣΚΗΝ | ΟΤΙ ΚΑΙ ΕΒΑΛΕΝ | ΗΜΑΣ ΙΕΠΑΡΕΙΣ|ΩΣ ΗΤ ΑΓΗΝΟΦΡΟΣΗ|ΝΗ ΎΨΟ...

И останатите тројца сочувани монаси, во најдолната зона на северниот ѕид, се чини дека следат некоја воедначена иконографија, која се состои од лица на исприени старци со куси, бели коси и бради, кои се внимателно обликувани во куси перчиња. Импресионираат минуциозно обликуваните прамени, решени со тонско манипулирање на волуменот и без некоја изненадувачка разбошотеност. Сите се во стоечки раст, облечени во идентични монашки одежди, кои меѓу себе се разликуваат единствено во бојата на туниката која

⁶⁶ Б. Бабић, *op. cit.*, 26, сл. 1, црт. 3.

⁶⁷ cf. *infra*.

⁶⁸ И покрај тоа што не се сочувала неговата сигнатура во целост, сметаме дека се работи за претстава на монах чие име не содржело епитет. Ако се спореди со останатите три фигури на свети монаси на истиот ѕид, кај кои атрибутивната именка О АΓΙΟΣ е сочувана исто така десно од ореолот, но во лигатура, а под неа личното име, додека епитетот е испишан лево од ореолот, може да се заклучи дека кај првиот монах тоа не е случај, односно атрибутивната именка е испишана во целост и следствено на тоа, одлево стоело единствено неговото лично име.

сл. 8 Непознат монах

алтернира од златно-окерна до светлорозова. Во рацете држат шестокраки крстови⁶⁹ и отворени свитоци со текстови испишани на грчки јазик.

Вториот монах, од запад кон исток, се одликува со нагласено чело, кое го краси единствено, кусо перче. Овој монах има убаво сочувана сигнатура, која го идентификува како О Α(ΓΙΟΣ) ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΣΗΚΕΟΤΗΣ. Ерминијата на Дионисиј од Фурна го опишува како старец со куса брада, кој се слави на 22 април.⁷⁰ Брадата на Теодор Сикеот е за нијанса подолга од брадите на другите двајца монаси кои го фланкираат.⁷¹ Во десната рака држи

⁶⁹ И покрај тоа што некои од овие монаси биле измачувани поради својата непоколеблива верба, како на пример св. Теодор Грапт, тие сепак не настрадале со маченичка смрт и поради тоа крстот како атрибут не е пригоден во нивниот случај.

⁷⁰ *Ερμενεῖα*, 163, 293; М. Медић, *op. cit.*, II, 548, III, 420.

⁷¹ Со подолга брада на два прамени и коса која во густе кадрици завршува над челото го опишува и Атонскиот сликарски прирачник од XV век. Л. М. Евсева, *Афонская книга образцов XV в. О методе работы и моде-*

крст, а во левата одвиен свиток со испишан текст: +ΤΟ ΑΛΛΑΣ ΕΚ ΤΟΥ | ΕΙΔΑΤΟΣ ΓΙΝΕΥ[Ψ]Ε | ΕΑΝ ΠΡΟ(С)ΕΓΓΥΣΕΤΕ | ΗΔΑΤΗ ΛΙΕ ΤΕ ΟΥΤΟ ΔΕ| Ο ΜΟΝΑΧΟΣ ΕΑΝ ΠΡΟ(С)ΕΓΓΗΣΗ ΤΗ ΓΗΝΕΚΑ.

Св. Теодор Сикеот се родил во времето на Јустинијан I, во селото Сикеа (Сикеон), во Галатија, каде што во подоцнежните години основал црква посветена на Архангел Михаил и манастир што го носел името на селото, што воедно бил и негов епитет. Тој бил нелегитимен син на Козма, низок по ранг дворски службеник, и на Марија, која во младоста била неморална, но која се посветила на Бога по раѓањето на нејзиниот син. Уште од мали нозе Теодор се предал на ригорозни постови и секојдневни молитви. На десетогодишна возраст се повлекол во подземна пештера каде што во испосништво живеел две години. Се прославил по чудотворните исцеленија, скротување на моќите на злите души, ослободување од болестите и ублажување на човечките маки. Во 613 г. на 83-годишна возраст се упокоил во манастирот во кој го поминал поголемиот дел од својот живот.⁷² Свештеникот Ѓорѓи, негов ученик и игумен на Манастирот, го составил неговото житие во кое ја прославува неговата длабока посветеност на Бога, но и неговите далечни патувања во Ерусалим, Созопол и Константинопол.⁷³ Во подоцнежните векови св. Теодор бил фален и воспеван од Јосиф Химнограф и од Никифор, скевофилаксот на престолничката црква во Влахерна.⁷⁴ Православната црква го слави на 22 април.⁷⁵

Третиот по ред монах во најдолната зона на северниот ѕид е претставен на идентичен начин како и останатите аскети. Убаво сочуваното лице доловува физиономија на старец, со нагласени брчки на образите, кои ја нагласуваат неговата поодмината возраст. Косата на овој монах е бела, густа и куса и целосно го врамува челото. Строгоста е нагласена и преку густите мустаќи и кусите прамени бела брада кои ја покриваат устата. Лицето

лях *средновековного художника*, издат. Индрик, Москва 1998, 297, No. 146.

⁷² *Житие Преподобного Отца Нашего Феодора Архимандрита Сикеоского*, transl., introd. and comm. by Д. Е. Афиногенов, Moscow, 2005, 183.

⁷³ *ODB*, III, 2045-2046. Неговото житие дава опсежни и интересни податоци за политичката историја, руралниот живот и топографијата на централна Мала Азија и воопшто Империјата. М. Waelkens, *Pessinonte et le Gallos*, Byzantion 41 (1971), 349-373. idem, *Germa, Germokoloneia et Germia*, Byzantion 49 (1979), 447-464.

⁷⁴ *ODB*, III, 2046.

⁷⁵ *Synaxarion EC*, 619-621; Н. Велимировић, *Охридски Пролог*, за Април (22). <http://www.weststbdio.org/prolog/prolog.htm>

сл. 9 Непознат монах

делува тажно поради густите надвиснати веѓи и нагласените сенки. Од едната и другата страна на ореолот е сочувана сигнатурата (Ο ΑΓΙΟΣ) ΘΕ(Ο) ΔΩΡΟΣ (Ο) ΓΡΑΠΤΟΣ, која го идентификува како св. Теодор Грапт. Во десната рака држи крст, а во левата отворен свиток испишан со грчки текст, кој гласи: +ΑΓΙΟΤΑΖΑΣΤΕ|ΓΙ ΖΩΗ ΤΑΥΤΗ| Η ΝΑ ΖΗΣΗΤΕ| ΤΩ Θ(Ε)Ω ΕΙΣΑ|ΤΕ <Λ?>ΕΥΤΗ ΤΟΥΣ| ΑΙΩΝΑΣ.

Св. Теодор Грапт, роден околу 775 г., е еден од двајцата светители - родени брака познати по епитетот *Граптои*. Името *Граптои* го добиле како страстни иконопочитувачи, за што им биле испишани на челата дванаесет линии стихови со погрдна содржина.⁷⁶ Тие биле по потекло од Палестина, од регионот Моаб, во близина на Мртвото Море.⁷⁷ И Теодор и брат му Теофан имале

⁷⁶ Theodora wife of Theophilos (Dumbarton Oaks DataBase), p. 262; Key: 18,614, Page: 262; Line: 6*11-12. <http://www.doaks.org/saints2/dohp.asp?cmd=PgRef&snt=15&pg=262;Synaxarium EC, 350:55-56>.

⁷⁷ J. Featherstone, *The praise of Theodore Graptos by Theophanes of Caesarea*, Anal. Boll., 98 (1980), 104-150.

сл. 10 Св. Теодор Сикеот

сличен животен пат. Обајцата го примиле монашкиот потстриг во прочуената Лавра на Св. Сава, каде што станале ученици на Михаил Синкел, подоцнежен близок соработник (συγκέλος) на ерусалимскиот патријарх. Веќе во 813 г. изворите ги сместуваат во Константинопол, каде што стануваат жестоки бранители на иконофилската кауза, за што се сурово измачувани, и на двапати прогонувани во егзил. Теодор Грапт умрел во затвор околу 841 г. без да ја дочека победата на иконофилската струја.⁷⁸ Во православната црква св. Теодор Грапт се прославува на 27 декември.⁷⁹ Симеон Метафраст ја искористил пофалбата кон Теодор Грапт од Теофан, епископот на Цезареја, составена кон крајот на IX век, при уредувањето на збирката светителски житија.⁸⁰ Наспроти неговиот брат Теофан, Теодор Грапт

⁷⁸ ODB, III, 2042.

⁷⁹ Synaxarium EC, 350:47-58.

⁸⁰ PG, 116, 653-684:A; [http://www.dcoi.org/02g/0950-1050_Symeon_Metaphrastes_Vita_Sanctorum_Mensis_12_December_\(MPG_116_0301_0792\)_GM.pdf](http://www.dcoi.org/02g/0950-1050_Symeon_Metaphrastes_Vita_Sanctorum_Mensis_12_December_(MPG_116_0301_0792)_GM.pdf)

поретко се среќава во монументалната декорација на храмовите од средно и доцновизантискиот период. Во сликните ракописи ликот на Теодор Грапт го среќаваме во Менологот на Василиј II, каде што е претставен со куса костенлива брада и куса коса. Освен иконографијата на средовечен човек, изненадува и свештеничката облека, составена од стихар, орач и евангелие, наместо традиционалната монашка одежда.⁸¹ Во познатиот Псалтир од XI век со маргинални илустрации, познат и како Теодоров Псалтир (British Library Add. Ms 19352, fol 120v) е претставен моментот кога на св. Теодор му ги тетовираат погрдните стихови на челото. И покрај големата оштетеност, се чини дека на оваа минијатура тој е претставен со куса, бела коса и остра бела брада.⁸² Слична илустрација среќаваме и во Барберини Псалтирот (Vatic. gr. 372, fol. 155).⁸³ Во дванаестовековниот илустриран ракопис на Хрониката на Јован Скилица (*Madrid Skylitzes: Codex Graecus Matritensis Ioannis Skylitzes*, fol. 51r), св. Теодор Грапт е претставен заедно со брат му Теофил како полемизираат со византискиот император Теофил. Обајцата се насликани со куси бели бради и бели коси.⁸⁴ Минијатурата на ракописот на Великата Лавра на Св. Гора (Lavra. Cod. Δ 51, fol. 156r) св.

Теодор го прикажува со востановената иконографија на средовечен, зрел човек, но веќе е видлива транзицијата кон постаречка физиономија, бидејќи брадата е прошарена со бели прамени.⁸⁵

⁸¹ *Il Menologio di Basilio II*, Cod. Vaticano Greco 1613, II, Tavole, Torino 1907, fol. 276; J. Prolović, *Die Kirche des Heiligen Andreas an der Treska. Geschichte, Architektur und Malerei einer palaiologenzeitlichen Stiftung des serbischen Prinzen Andreas*, Verlag der Österreichische Akademie der Wissenschaften, Vienna, 1997, 171, note 233.

⁸² http://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=add_ms_19352_f120v; ODB, 2042; Ch. Walter, *Art and Ritual of the Byzantine Church*, London 1982, 92, note 30.

⁸³ *ibid.*

⁸⁴ <http://commons.wikimedia.org/wiki/File:MadridSkylitzesTheophanesFol51r.jpg?uselang=de>; J. Проловиќ тврди дека на оваа минијатура Теодор е насликан како монах, но се чини дека тој е едноставно претставен во хитон и химатион, а на минијатурата f. 67v како свештеник. J. Prolović, *op. cit.*, 172; A. Grabar - M. Manoussakas, *L'illustration du manuscrit de Skytitzès de la Bibliothèque nationale de Madrid*, Venice 1979, 44, 51, Fig. 51, 70.

⁸⁵ Σ. Πελεκανίδου, Π. Κ. Χρηστού, Χ. Μαυροπούλου-

Најраната сочувана монументална претстава на св. Теодор Грапт е онаа во Богородичината црква во Студеница (1208/9). Тој е насликан на западниот ѕид на јужниот вестибил (певница), помеѓу неколку претстави на свети монаси и поети. И во Студеница св. Теодор е претставен со темна, бушава брада што завршува во висина на градите и многу куса коса на слепоочниците, која се проретчува кон темето. Широкото лице, тесниот орловски нос и дискретно потзатворените очи, на овој светител му даваат доза на меланхоличност.⁸⁶ Една ретка претстава на св. Теодор Грапт има и во Св. Апостоли во Солун. Тој тука е претставен во биста со иконографски карактеристики на старец со негувана, не многу долга бела брада и неколку убаво обликувани, куси бели перчиња што го заокружуваат челото.⁸⁷ Според Јадранка Проловиќ во ликовното претставување двајцата браќа ја заменуваат иконографијата еден со друг, а понекогаш св. Теодор ги преземал иконографските карактеристики на својот брат Теофан.⁸⁸ Во секој случај, се чини дека неговата иконографија варира меѓу средовечен, зрел човек со темна коса и брада или старец со бела коса и брада и меѓу онаа на свештеник или монах.⁸⁹

сл. 11 Св. Теодор Грапт

Τσιούμη, Σ. Ν. Καδά, Α. Κατσαρού, *Οι Θεσσαυροὶ τοῦ Ἁγίου Ὄρους*, σειρά Α', Εἰκονογραφημένα χειρόγραφα, τόμος Γ' (Μ. Μεγίστας Λαύρας, Μ. Παντοκράτορος, Μ. Δοχειαρίου, Μ. Καρακάλου, Μ. Φιλοξένου, Μ. Ἁγίου Παύλου), Αθήναι 1979, fig. 115; G. Babić, *Les moines-poetes dans l'eglise de la Mere de Dieu a Studenica*, Студеница и византиска уметност око 1200. године. Београд 1988, 214.

⁸⁶ G. Babić, *op. cit.*, 213-214.

⁸⁷ *Index of Christian Art, Princeton University, Svetlana Tomekovic, Database of Byzantine Art*, page 218, image 10, (slide number 3995).

<http://ica.princeton.edu/tomekovic/display.php?country=&location=Thessaloniki&view=&page=218&image=3995>

⁸⁸ Осврнувајќи се подробно на еден од монашките ликови во Св. Адраш на Матка, таа смета дека според иконографијата, овој лик го претставува св. Теодор, кој според неа, во сигнатурата е погрешно именуван како св. Теофан Грапт. J. Prolović, *op. cit.*, 171-172, Abb. 70.

До Св. Теодор Грапт е насликан уште еден монах во цел раст, кој е претставен со многу слична физиономија како св. Теодор и кој се разликува единствено во сликањето на косата и делумно на брадата, чиј средишен дел е малку покonusно доловен. Централниот дел од лицето е многу оштетен, но косата е погуста од онаа на Грапт и обликувана во вид на капа. Неговата сигнатура го идентификува како Ο (ΑΓΙΟΣ) ΙΩΣΙ(Φ) Ο ΠΟΙ[ΗΤΗΣ]. И покрај нецелосната сигнатура сметаме дека се работи за химнографот Јосиф Поет или Мелод, уште познат како Јосиф од Сицилија.⁹⁰

⁸⁹ *ibid*, 172.

⁹⁰ Кај повеќето досегашни негови идентификувани претстави, тој е насликан со качулка или сириска

сл. 12 Св. Јосиф Поет

Св. Јосиф Поет или Јосиф од Сицилија бил еден од најпознатите химнографи во Византија. Тој бил роден околу 816 г. на Сицилија, во побожно семејство. Поради арапската инвазија, тој го напушта родниот остров и заедно со неговите родители Плотин и Агата се населува најпрво на Пелопонез, а подоцна и во Солун. Во манастирот Латмос, на петнаесетгодишна возраст, го прима потстригот, станува монах, а подоцна и јеромонах. Тука се прославил по својата побожност, која го восхитила дури и св. Григориј Декаполит, кој го повикал Јосиф во престолничкиот Студитски

шамија на главата, слично како и Јован Дамаскин. G. Babić, *op. cit.*, 210-212.

манастир. Во Константинопол тој им се приклучил на иконофилите и станал еден од најжестоките бранители на иконите. Поради неговата непоколебливост во одбрана на иконофилските ставови, но и подоцна поради цврстата бескомпромисност, бил затваран, пагал во заробеништво (Крит)⁹¹ и бил прогонуван во егзил (Херсон). По победата на иконофилите во 843 г., бил назначен на високата црковна функција скевофилакс на Великата Црква.⁹² Доживеал длабока старост и се упокоил, најверојатно во 866 г., почитуван од своите современици и следбеници, меѓу кои и Јован, законот на Св. Софија, кој во 890 г. го составил неговото житие.⁹³ Православната црква го слави на 3 април.⁹⁴ Св. Јосиф Поет се прославил како составувач на многубројните канони и литургиски состави посветени на Богородица, по што го добил и епитетот Мелод.⁹⁵

Јосиф Поет, заедно со Јован Дамаскин, Козма Мајумски и Теофан Грапт, ја сочинуваат стандардната поетска четворка, кон која бил додаван и Теодор Студит.⁹⁶ Византиските иконографи започнуваат да го вклучуваат во репертоарот на православни светители дури во комненскиот период.⁹⁷ Во

⁹¹ N. Patterson-Ševčenko, *op. cit.*, 102.

⁹² D. Stiernon, *La vie et l'œuvre de S. Joseph l'Hymnographe. A propos d'une publication récente*, REB, 31 (1975), 243-266, со постара релевантна литература; ODB, II, 1074.

⁹³ PG, 105, 939-976; D. Papachryssanthou, *L'office ancien de Pierre l'Athonite*, Anal. Boll., 88 (1970), 27-41.

⁹⁴ *Synaxarion EC*, 581-584.

⁹⁵ G. Babić, *op. cit.*, 210; N. Patterson-Ševčenko, *op. cit.*, 101-114.

⁹⁶ A. Weyl – Carr, *Illuminated Musical Manuscripts in Byzantium: A note on the Late Twelfth Century*, Gesta, 28/1 (1989), p. 43. До Јосиф Поет постоела уште една фигура која денес е целосна уништена, со исклучок на буквата Θ. Дали скудниот остаток на сигнатурата сведочи за постоење на фигурата на св. Теодор Студит на ова место е веројатно прашање кое ќе остане без дефинитивен одговор.

⁹⁷ G. Babić, *op. cit.*, 211, note 36. Ракописот Vatic. gr. 1156 (XI – XII век), покрај лекцијата што се однесува на 4 јули, насликан е портрет на Јосиф Поет, но тој, за жал, е многу оштетен за да може да се извлече некаков заклучок околу неговата иконографска типологија. За датирањето на Лекционарот K. Aland, M. Welte, V. Köster, K. Junack, *Kurzgefasse Liste der griechischen*

друштво на овие химнографи Јосиф Поет е насликан во најниската зона на северниот ѕид во Св. Пантелејмон, во Нерези (1164), под величественото Оплакување. Во Нерези тој е претставен со качулка и со долга, бела брада решена во неколку прамени.⁹⁸ Јосиф Поет е насликан во допојасје и сигниран како Ο ΑΓΙΟΣ ΙΩΣΙΦ Ο ΠΟΙΝΤΗΣ, и на северната арка што води од олтарот кон проскомидијата во Богородица Аракиотиса во Лагудера, на Кипар (1192). Во Лагудера Јосиф е насликан со сирииска шамија на главата, а неговиот портрет ги има карактеристиките на средовечен човек со испиено лице и со многу куса, темнокостенлива брада и коса.⁹⁹ Оваа иконографска типологија се повторува и во Богородичината Црква во Студеница (1208/9), каде што Јосиф Поет, сигниран како $\overline{\sigma\tau\gamma\iota}$ $\overline{\eta\omega\sigma\iota\eta\phi}$ е повторно во друштво со Јован Дамаскин и Теофан Грапт и каде што покрај големото оштетување на неговиот лик, може јасно да се забележи сирииската шамија што ја красела неговата глава.¹⁰⁰ На Кипар негова претстава наоѓаме и во Богородица Амасгу во Монагри (првата четвртина на XIII век). Во Монагри, каде што од неговата сигнатура се сочувало единствено ΙΩΣΙΦ, неговото допојасје во медалјон, не се одликува со истите иконографски карактеристики иманентни на претходните споменици. Имено, во Монагри, Јосиф Поет е насликан со куса бела коса која на челото завршува со два прамена, а брадата е бела и многу куса.¹⁰¹ Од расположливите портрети на Јосиф Поет се чини дека во децениите пред крајот на XII век постоеле две тенденции на негово иконографско претставување. Едната традиција, која според Гордана Бабиќ потекнала од константинополските ателјеа, е онаа каде што Јосиф се слика со сирииска шамија, идентично на Јован Дамаскин, а втората, за која посведочува не само бистата во Монагри, но и неговите претстави на синајската

Handschriften des Neues Testaments, Verlag Walter de Gruyter, Berlin, New York, 1994, p. 225.

⁹⁸ I. Sinkević, *op. cit.*, p. 61, 65-66, Fig. LVII, Fig. 65; G. Babić, *op. cit.*, 211, fig. 9.

⁹⁹ A. and J. A. Stylianos, *op. cit.*, fig. 38; G. Babić, *op. cit.*, 211; S. Tomekovic, *Database of Byzantine Art, Cyprus, Lagoudera*, page 3, image 7, (slide number 1428). <http://ica.princeton.edu/tomekovic/display.php?country=Cyprus&location=Lagoudera&view=location&page=3&image=1428>

¹⁰⁰ Babić, *op. cit.*, 210, 212, fig. 10, 11, 13.

¹⁰¹ S. Boyd, *The Church of the Panagia. Amasgou, Monagri, Cyprus and Its Wallpaintings*, DOP, 28 (1974), fig. 46; G. Babić, *op. cit.*, 211; S. Tomeković, *Database of Byzantine Art. Cyprus, Monagri, Panagia Amasgou*, page 27, image 2, (slide number 467) <http://ica.princeton.edu/tomekovic/display.php?country=&location=Monagri&view=&page=27&image=467>

икона со светителски илустрации за месец април како и минијатурата од Осмокнижјето (*Octateuch*) од Месина (MS. gr. 51) (крај на XII век), Јосиф Поет се слика гологлав.¹⁰²

Најниската зона на јужниот, западниот и северниот ѕид на западниот травеј на манастирската црква Архангел Михаил е зафатена од четиринаесет монашки фигури. Повеќето од нив може да се идентификуваат според сочуваните сигнатури или поединечните иконографски карактеристики. Нивните имиња сведочат за невообичаениот избор на монашки индивидуи, што налага внимателно проучување, елаборирање и произнесување по оваа прашање. Евидентно е отсуството на најпочитуваните монашки индивидуи. На ѕидовите на манастирската црква недостигаат св. Антониј, св. Ефимиј, св. Арсениј Велики, св. Теодосиј Киновијарх, св. Сава Осветениот, св. Пахомиј, кои се незаобиколни во православните монашки ансамбли. Наместо нив, во најдолната зона се насликани голем број монашки фигури за кои имаме релативно малку компаративен ликовен материјал. Од идентификуваните монаси, единствено св. Стефан Нови и св. Онуфриј се светителски ликови кои се редовно претставувани, додека св. Максим Исповедник, св. Теодор Грапт и св. Јосиф Химнограф се поретко присутни. Св. Сисој, св. Стефан Саваит и св. Теодор Сикиот, пак, се претставувани исклучително ретко и тоа во илустрираните менолози.¹⁰³ Портретите, пак, на св. Арсениј Нови и св. Јован Кусиот се единствени познати ликовни репрезентации на овие светители.

Разгледувајќи ги житијата на претставените монашки светители паѓаат в очи одредени биографски конкорданци. Стефан Нови и Теодор Грапт биле познати полемичари и активни борци за иконофилската кауза. Максим Исповедник, Стефан Саваит и Јосиф Химнограф биле плодотворни автори, составувачи на поетски или контемплативни текстови. Стефан Саваит и Теодор Грапт имале длабоки релации со прочуениот манастир Св. Сава во Палестина. Онуфриј, Сисој и Јован Кусиот, пак, биле почитувани испосници славени поради нивната понизност, скромност и исцелителските способности. Додека Теодор Сикеот и Арсениј Нови биле рецептори на каноните на Јосиф Химнограф. Во исто време, не само овие

¹⁰² G. Babić, *op. cit.*, 211; A. Weyl – Carr, *op. cit.*, 43.

¹⁰³ Св. Сисој е насликан во менологот во Старо Нагоричино и Дечани. П. Мијовић, *op. cit.*, 281, 340; Единствено сочувана претстава на св. Стефан Саваит има во менологот во Старо Нагоричино. *ibid*, 283, сx. 15, ил. 19; Св. Теодор Сикеот се среќава и во Синајскиот хексаптих и во монументалните менолози во Грачаница, Трескавец, Дечани, и Козија. *ibid*, 297, 313, 338, 357.

двајца монаси, туку и многу други светители биле предмет на интерес на плодотворниот византиски поет. Според истражувачите, Јосиф Химнограф составил 385 канони посветени на скоро сите познати светители вклучени во синаксарот на константинополската Црква.¹⁰⁴ Овој факт повлекува заклучок дека Јосиф е автор на химните што ги прославуваат поголемиот број знајни светители во православната Црква. Се поставува прашањето дали каноните составени од Јосиф Химнограф, посветени на светителите и инкорпорирани во минеите, биле главната причина за нивниот избор при составувањето на листата на монашки индивидуи и дали составувачот на програмата

на западниот травеј на Архангел Михаил бил раковоен од некоја суптилна идејна нишка, која има своја заднина во поетските творби на Јосиф? Можеме провизорно да ја понудиме хипотезата за пресудноста на пофалните химни врз изборот на одредени светителски индивидуи, но ова прашање заслужува подлабока анализа и на него ќе се навратиме во некоја друга пригода. Засега може да забележиме дека изборот на монашки индивидуи е многу невообичаен, ексклузивен и неповторен во ниеден од многубројните монашки монументални ансамбли создадени во византиската духовна сфера.

¹⁰⁴ N. Patterson-Ševčenko, *op. cit.*, 104-105.

Petrula KOSTOVSKA

**THE MONASTIC FIGURES IN THE MONASTERY OF ARCHANGEL MICHAEL IN
VAROŠ. A NOTE TOWARDS THEIR IDENTIFICATION**

Summary

The article is about the portraits of the monastic saints in the katholikon of the Monastery of Archangel Michael in Varoš, near Prilep. They have hitherto remained unpublished. Somewhat unusual choice of monastic individuals are featured in the lower zone of the church. In order of appearance, in clockwise directions, starting from the south wall, these include St. Stephen the Younger, one unknown, St. Onuphrius, St. Maxim the Confessor, St. Sisoës the Great, St. John the Dwarf, St. Stephen the Sabaite, St. Arsenius the Young, two unknown, St. Theodore the Sykeote, St. Theodore Graptos, St. Joseph the Hymnographer and one unknown. The impressive gallery of fourteen surviving portraits does not represent the most famous or distinguished monastic saints. Indeed, the figures of St. Anthony the Great, St. Euthymius, St. Sabbas, St. Arsenius, St. Theodosius the Coenobiarches, Saint Pachomius are conspicuously absent and they could not have been represented since there is no suitable space. Even though most

of the represented monks are celebrated in the Synaxarion of the Great Church they are rarely painted in the orthodox monumental art. However there is some concordance in their Lives. Most of the represented monks are from the later period and some of them were heavily involved in the Iconoclastic controversy. A few have had a connection with the famous monastery of Mar Sabba in Palestine. Another equally plausible hypothesis is the influence of St. John the Hymnographer and his prolific writing that produced 385 canons composed for a variety of saints and included in the Byzantine Menologia. His canons, especially the two canons for the otherwise obscure saint Arsenius the Younger and St. Theodore the Sykeote must have formed the base upon which the selection of a particular monastic saint was made. On the other hand the reason for their choice must also lie in the preference of the donor, the Great Har-tularios John.